

GINTAUTAS TIŠKUS

Nepriklausomas tyrėjas, Lietuva
Independent researcher, Lithuania

REPREZENTACINĖS AIKŠTĖS SAMPRATA. MIESTO KAIP TEKSTO IDĖJA, MENINĖS RAIŠKOS IR IDEOLOGIJOS SĄVEIKA

The Concept of a Representative Square. The Idea of the City as a Text, the Interaction between Artistic Expression and Ideology

SUMMARY

The article analyses the concept of representation, formulates the notion of a representative square, and argues that these squares, according to their representational nature, can be of two types: the ones adapted for state ceremonies, mass commemoration of national holidays (large, with a lot of open space); the ones marking social identity (with a small open space, a monument). A square can be of both types. The hierarchical status of a square is understood as a more important position in relation to other squares. It is noted that squares are a key spatial tool for creating links between different urban structures. Although the architecture of squares is characterised by constant change and transformation, the *genius loci* remains. The idea of the city as a text is discussed, the importance of the aesthetics of the environment for representation is pointed out, and attention is drawn to possible trends in the reconstruction of squares, abandoning ideological monuments in favour of the possibility of social proximity, cooperation and self-expression, rather than unity on an ideological-political basis.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojama reprezentacijos samprata, suformuluojama reprezentacinės aikštės sąvoka, teigiama, kad šios aikštės pagal reprezentacinį pobūdį gali būti dviejų tipų: pritaikytos valstybiniam ritualams, masiniam valstybinių švenčių minėjimui (didelės, turinčios daug atviros erdvės); žyminčios socialinę tapatybę (su nedidele atvira erdve, paminklu). Aikštė gali būti abiejų tipų. Aikštės hierarchinis statusas suprantamas kaip svarbesnė padėtis kitų aikščių atžvilgiu. Pažymima, kad aikštės yra pagrindinis erdvinis įrankis, leidžiantis kurti sąsajas tarp skirtingų miesto struktūrų. Nors aikščių architektūrai būdinga nuolatinė kaita, transformacijos, tačiau *genius loci* išlieka. Aptariama miesto, kaip teksto, idėja, pažymima aplinkos estetinės

RAKTAŽODŽIAI: reprezentacinė aikštė, miestas kaip tekstas, meninė raiška, ideologija.

KEY WORDS: representative square, city as a text, artistic expression, ideology.

kos svarba reprezentacijai, atkreipiamas dėmesys į galimas aikščių rekonstravimo tendencijas, atsisakant ideologinių monumentų, teikiant pirmenybę ne vienybei ideologinių-politinių pagrindų, o socialinio artumo, bendradarbiavimo ir saviraiškos galimybei.

ĮVADAS

Aprašant ar nagrinėjant Lietuvos aikštes, mokslo žurnaluose ir teisės aktuose minimas *reprezentacinės* aikštės tipas (užsienio autoriai jų kaip atskiro tipo neišskiria). Šį terminą savo darbuose vartojo A. Novickas (socialinės tapatybės žymėjimas), T. Grunskis (hierarchija), R. Buivydas, L. Dringelis, reprezentacinės aikštės pavadinimas pasitaiko ir kitų Lietuvos autorių tekstuose. T. Grunskis aikštes skirsto į valstybines-reprezentacines, bendrąsias miesto – skirtas miesto bendruomenės kultūriniais ir utilitariniams poreikiams, ir vietines – eksponuojančias tam tikrą vertybę ar reiškinių. Toks skirstymas suponuoja ir aikščių hierarchiją: svarbiausia – reprezentacinė (Grunskis 2000).

Nors Lietuvos teisės aktuose miesto aikštės ar reprezentacinės aikštės sąvokų apibrėžčių nėra, tačiau šie terminai vartojami. Pavyzdžiui, Seimas 2020 m. pri-

ėmė Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymą, kuriame rašoma:

1 straipsnis. Lukiškių aikštės memorialinis statusas

Lukiškių aikštė Vilniuje yra pagrindinė reprezentacinė Lietuvos valstybės aikštė ir formuojama su laisvės kovų memorialiniais akcentais.

2 straipsnis. Lukiškių aikštės funkcijos

Lukiškių aikštė, kaip istoriškai susiformavusi vientisa urbanistinė erdvė, turi atlikti valstybinę reprezentacinę, Lietuvos laisvės kovotojų memorialinę ir visuomeninę (kultūrinę ir rekreacinę) funkcijas (TAR, 2020-07-10, Nr. 15539).

Taigi aikštės įvardijamos reprezentacinėmis, priimami jų statusą nusakantys įstatymai, tačiau išsamiau reprezentacinės aikštės samprata nėra atskleista, todėl būtina išsamesnė sąvokos *reprezentacija* analizė bei reprezentacinės aikštės sąvokos apibrėžtis platesniame diskurso apie aikštes kontekste.

REPREZENTACINĖS AIKŠTĖS SAMPRATA

Tarptautinių žodžių žodyne „reprezentacija“ (pranc. *représentation*) reiškia atstovavimą. Reprezentacinis – kam nors atstovaujantis; skirtas atstovauti, ypač parodyti gerąsias savybes. Taigi būtina nagrinėti, koku būdu ar forma aikštė gali kam nors atstovauti ir kokias gerąsias savybes privalo turėti.

Nagrinėjant atstovavimo klausimą, aktuali filosofo bei sociologo Henri'o

Lefebvre'o plėtotą erdvės kaip socialinio konstrukto sampratą. Erdvės konstravimas yra produkcijos (materijos) ir mąstymo (koncepcijos) padarinys (Lefebvre 1991: 300). Galimi trys erdvės modeliai:

1. Fizinė arba natūrali (materiali) – reali, generuojama ir naudojama.
2. Reprezentacinė (ideali) – „mentalinė“, t. y. tam tikras vaizdinys, skirtas kažkuriam vaizdiniui.

3. Skirta reprezentavimui (materiali ir ideali) – „socialinė erdvė“, nuolat kintanti, konstruojama visuomeninių sąveikų pagrindu. Tai socialiai organizuojama gyvenamoji erdvė (angl. *lived space*), kurią formuoja trys dėmenys: erdvės naudojimas, teorizavimas ir / ar reprezentavimas bei vaizdavimas.

Kaip aiškina Lefebvre'as, „<...> reprezentacinės erdvės – tai vaizduotės, kūniškumo, spontaniškumo ir troškimų erdvės, susietos su simbolinėmis ir meninėmis praktikomis, subversyviais (griaunančiais priimtas normas, negatyviais) dizaino sprendimais, aktyviai praktikuojamos ir apgyvendinamos kasdienių erdvės vartotojų. Tai gyvenamosios erdvės, tiesiogiai patiriamos per su jomis susietus simbolius ir vaizdinius. Reprezentacinės erdvės atstovauja pagrindinei socialinio gyvenimo pusei, kuri yra dominuojanti ir kurią vaizduotė siekia pakeisti į išankstinais kodais ir normomis nesuvaržytą būklę“. Erdvės sampratą Lefebvre'as sieja su ideologinėmis struktūromis ir kasdieniu gyvenimu, nes erdvė (tai tinka ir aikštei) yra socialinis produktas, konkrečiame istoriniame laike sukuriamas ją formuoti galinčių subjektų (Lefebvre 1991: 38–39).

Taigi reprezentacija neatsiejama nuo ideologijos. Prancūzų antropologas Louis Dumont'as pateikė moderniosios ideologijos eksplikaciją: „Ideologiją aš suprantu kaip idėjų ir vertybių, arba „reprezentacijų“, visumą, būdingą visuomenei ar tam tikrai socialinei grupei. <...> bet kuri ideologija yra socialinis reprezentacijų rinkinys“ (Dumont, 1983: 17; Donskis, 1996: 146).

Loginės semiotikos pradininkas Charlesas Sandersas Pierce'as teigė, kad tik praktinis pritaikymas daro sąvokas teisingas. Sąvokos *reprezentacija* (angl. *representation*) reikšmė komentuota Matoso Bergmano ir Samio Paavolos redaguotame Charleso Sanderso Pierce'o sąvokų ir komentarų žodyne (Bergman, & Paavola 2014). Anot Pierce'o, reprezentacija yra objektas, kuris reiškia kitą (ankstesnį), kad ankstesnio patirtis suteiktų mums žinių apie jį. Anot Pierce'o, reprezentacijai būtinos trys sąlygos. Pirmiausia reprezentuojamas objektas, kaip bet kuris kitas, privalo turėti savybių, nepriklausančių nuo reikšmės. Tiktai per jų žinias (reikšmes) mes įgyjame bet kokią informaciją. Tokiu būdu atspausdintas žodis „vyras“ (angl. *man*) turi raides, tos raidės turi tam tikras formas ir yra juodos. Pierce'as tokius požymius vadina materialiomis reprezentacijos kokybėmis. Antroji aplinkybė: reprezentacija turi būti susijusi tikru priešastiniu ryšiu su savo objektu. Jei vėtrungė rodo vėjo kryptį, taip yra todėl, kad vėjas iš tikrųjų ją keičia. Jei praėjusios kartos vyro portretas parodo, kaip jis atrodė, taip yra todėl, kad jo išvaizda dailininko nutapyta realistiškai. Jei kieno nors spėjimu ar numatymu yra verta tikėti, taip yra todėl, kad praeities atvejis, kuriuo remiantis spėjama, sukėlė panašų ar analogišką padarinį numatomajam. Trečioji aplinkybė: reprezentacija skirta protui. Tiktai tiek, kiek pavyksta (pasiseka) pasiekti protą, yra reprezentacija. Mintis apie ją savarankiškai judina prote kitą mintį ir, kad tai galėtų įvykti, reikia, jog koks nors asociacijos tarp dviejų minčių principas būtų jau nustatytas tame prote. Šitos trys sąlygos padeda apibrėžti reprezentacijos prigimtį.

Taigi reprezentacijai būtinos šios sąlygos arba savybės:

1. Reprezentacinis objektas privalo turėti savybes, nepriklausančias nuo jo reikšmės, tačiau leidžiančias suteikti informacijos apie reprezentuojamą objektą.
2. Reprezentacinis objektas privalo būti susijęs tikru priežastiniu ryšiu su reprezentuojamu objektu.
3. Objektas turi būti skirtas protui (negalime pavadinti reprezentacija nieko, kas nėra nukreipta į kieno nors protą).

Reprezentacija – galimybė ką nors vaizduoti pasitelkus ženklų visumą. Tai reikšmių kūrimas per ženklus, simbolius ar užuominas susiejant juos su kitais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad reprezentacinis ženklas turėtų būti suprantamas plačiau, apimant simbolius ar užuominas. Anot Karlo Gustavo Jungo, ženklas visuomet yra mažiau nei idėja, kurią jis žymi, o simbolis visuomet išreiškia kažką daugiau, nei jo akivaizdi ir tiesioginė reikšmė (Jung 1994). Reprezentacija yra tai, ką priimame (manome ar turime manyti) esant vietoj kažko kito. Tai atpažįstamas daiktas, kurio nėra, ryšys su ženklu. Daiktas, kuris reiškia kitą daiktą, yra reprezentacija, todėl galima daryti prielaidą, kad kiekviena tikro pažinimo rūšis yra ženklo prigimties. Kiekvieną idėją galima laikyti kieno nors reprezentacija. Vis dėlto reprezentacija neturi būti suprantama kaip realaus pasaulio atvaizdavimas. Reprezentaciniai ženklai gali būti ne tik realių įvykių ar gyvenusių asmenybių įprasminimas, bet ir įsivaizduojamų daiktų ar fantazijos pasaulio vaizdinių atspindys. Šiuo atveju santykis, kai iš dalies sutampa esaties (ženkle) ir nesaties (to, ko nėra) plotmės,

t. y. ženklas atspindi pirminę egzistenciją, yra esminis.

Ženklų ir simbolių, kaip tarpininkų, vaidmenį pažymi ir Umberto Eco: „<...> vietovės ir ypač architektūra gali būti suvokiama kaip ženklų ir simbolių visuma, sudaryta iš *denotaty*, atspindinčių utilitarias pastatų funkcijas, ir *konotaty*, išreiškiančių simbolines jų prasmes“ (Эко 2006: 276). Kultūros teoretikas Stuardas Hallas reprezentaciją apibrėžia kaip kalbą, kuria žmonėms norima papasakoti apie ką nors reikšmingo pasaulyje (Hall 1997: 15). Anot filosofo ir kultūros kritiko Slavojaus Žižeko, reprezentacija užpildo prarasto objekto tuštumą (Žižek 2001: 160). Gilleso Deleuze'o aiškinimu, priešdėlis „re-“ žodyje „reprezentacija“ žymi ne ką kita, kaip tapatybės sąvokinę formą, kuri subordinuoja skirtumus (Deleuze 2004: 69).

Apibendrinant nagrinėtų autorių darbus, akcentuojant Lefebvre'o išvalgas, kad reprezentacinė erdvė – visų pirma gerų savybių kasdienio naudojimo erdvė, galima apibrėžti reprezentacinės aikštės sampratą: hierarchinį statusą turinti, reikšmingas sociokultūrinės tapatybes žyminti, vykusi¹ ideologinė socialinė erdvė, kuri naudojama valstybiniam ritualams atlikti, masiniam valstybinių švenčių minėjimui. Reprezentacinėje aikštėje ženkais ar simboliais, aikštės savybėmis ir urbanistinio architektūrinio konteksto verte visuomenei atskleidžiamos šaliai ar miestui svarbios istorinės ir kultūrinės prasmės.

Iš reprezentacinės aikštės sampratos galima daryti išvadą, kad aikštės pagal reprezentacinį pobūdį gali būti dviejų tipų: pritaikytos valstybiniam ritualams, masiniam valstybinių švenčių minėjimui

(didelės, turinčios daug atviros erdvės); žyminčios socialinę tapatybę (su nedidele atvira erdve, paminklu). Aikštė gali būti abiejų tipų pobūdžio. Aikštės hierarchinis statusas suprantamas kaip svarbesnė padėtis kitų aikščių atžvilgiu.

Iš apibrėžčių akivaizdu, kad reprezentacinės aikštės samprata platesnė nei aikštės paskirtis. Tokia aikštė gali būti ne tik sostinėje, kur sutelktos valstybinės valdžios institucijos, bet ir kituose Lietuvos miestuose. Lietuvoje reprezentacinėmis aikštėmis įvardijamos pagrindinės arba didžiausios, pasižyminčios architektūros kokybe aikštės miestų centrinėse dalyse, kuriose dažnai būna ir ideologinės paskirties monumentų. Esant kelioms panašios struktūros ir savybių aikštėms, reprezentacinės aikštės statusą suteikia (pasirenka) valstybinės valdžios ar savivaldos institucijos.

Būtina paminėti dar vieną reprezentacijos, kaip ženklą, kuriuo norima įamžinti ne asmenis ar įvykius, bet kokį nors konkretų daiktą, sukeltą jo atminties ar pažinimo asociacijas, funkciją. Įprastai tokie reprezentuojantys objektai, vietos, pastatai ar kas kita vaizduojami atvirukuose, informaciniuose leidiniuose ir kitur. Šiuo atveju pagrindinė reprezentacijos sąlyga – objektas turi būti unikalus, lengvai atpažįstamas ir asocijuotis su reprezentuojamu daiktu. Taigi reprezentatyvi aikštė nėra tapati reprezentacinei aikštei. Reprezentatyvi aikštė yra ženklas, kurio paskirtis – atpažinti miestą per aikštę. Anot Vytauto Rubavičiaus, „Pirmiausia miesto tapatumą suvokiame kaip jo bendrą vaizdą, kuris išskyla atmintyje, kai išgirstame jo vardą. Tą bendrą vaizdą kuria tam tikri esminiais laikytini bruožai“ (Rubavičius 2005: 158).

MIESTAS KAIP TEKSTAS

Moderniojoje epochoje metafizinę miesto erdvės formuojamų prasmų sampratą keitė miesto-teksto, miesto-knygos idėja. Čia suvokėjas jau nebėra pasyvus stebėtojas, kuriam apsireiškia arba nuo kurio slepiasi mistinė vietos dvasia, jis tampa aktyviu miesto skaitytoju, miesto reikšmių kūrėju. Aikštė, kaip integralus miesto struktūrinis elementas, taip pat skaitoma jos lankytojo. Miesto (taip pat ir aikštės) kaip heterogeniško, platų perskaitymo galimybių spektrą turinčio teksto sampratą XX a. antroje pusėje konceptualizavo semiotinė miestotyra. Vladimiras Toporovas teigė, kad miesto simboliai ir ženklai perteikia tam tikrą pasaulio įsivaizdavimą, mąstymo būdą, pasaulėžiūrą, aiškina tam tikrų reiškinių

prasmę. Miesto erdvė ir jos užpildymas yra tarsi matrica meninei visumai. Erdvė tampa modeliu, pagal kurį dar neutrali visuma pavirsta estetiškai žymėta, iš gamtinės bei materialinės sferos išsiveržiama į kultūros ir jos aukščiausios formos – dvasios – sferą (Топоров 1995: 4). Jurijus Lotmanas pažymi:

Miestas, kaip sudėtingas semiotinis mechanizmas, kultūros generatorius, gali atlikti šią funkciją tik todėl, kad yra įvairiai funkcionuojančių, priklausančių įvairioms kalboms ir įvairiems lygiams tekstų ir kodų katilas. Būtent principinis bet kurio miesto semiotinis poliglotizmas daro jį įvairiausių kitomis sąlygomis neįmanomų semiotinių kolizijų zona. Sujungdamas įvairius nacionalinius, socialinius, stilistinius kodus ir tekstus, miestas atlie-

ka įvairiausias hibridizacijas, perkodavimus, semiotinius virtimus, kurie padaro jį galingu naujos informacijos generatoriumi. Tokių semiotinių kolizijų šaltinis yra ne tik sinchroninis įvairių semiotinių darinių buvimas greta, bet ir diachronija: architektūros statiniai, miesto papročiai ir ceremonijos, pats miesto planas, gatvių pavadinimai ir tūkstančiai kitų praėjusių epochų reliktų yra tarsi kodinės programos, nuolat iš naujo generuojančios istorinės praeities tekstus. Miestas – mechanizmas, nuolat iš naujo kuriantis savo praeitį, kuri tarsi sinchroniškai atsiduria greta dabarties. Šiuo požiūriu miestas, kaip ir kultūra, – laikui besipriešinantis mechanizmas (Lotman 2004: 337).

Miestas kaip tekstas prancūzų semiotikoje (Algirdo Juliaus Greimo, Rolando Barthes'o, Manaro Hammado urbanistiniuose tyrimuose) reflektuojamas ne tik savo daiktiškuoju pavidalu (kurį formuoja miestovaizdis, topografija, architektūra etc.), bet ir kaip žmonių gyvenamoji erdvė. Anot A. J. Greimo, „vietoj tradicinio požiūrio į miestą kaip į daiktą, miesto semiotika siūlo suvokti miestą kaip tekstą, sudarytą iš žmonių ir daiktų, iš jų santykių ir sąveikos“ (Greimas 2011: 162).

Miestai yra kuriami žmonių, kinta, metams bėgant įgauna vis naujų savybių, kurias lemia aikštėje vykę įvykiai. Romėnai tikėjo, kad miestai, kaip ir žmonės, turi savo dvasią – globėją – *genius loci*. Kaip žmogų globojantis genijus nulemia jo vidines savybes, įkūnija jo galimybių visumą, taip ir *genius loci* nulemia išskirtinę vietovės dvasią, atmosferą. Romėnų mitologijoje jis vaizduojamas antropomorfiniu arba zoomorfiniu (dažniausiai gyvatės) pavidalu (žr. Vergilijaus *Eneida*, *Penkta giesmė*, 95–96 ei-

lutės). Taigi jau senovėje buvo pajustas poreikis koku nors būdu išreikšti intuityviai nujaučiamą vidinių vietovės ypatumų visumą, specifinę dvasią. Romėnų mitologijoje genijui buvo priskiriamas slaptumas: „ne kiekvienas galės jį perprasti. *Genius loci* buvo sąmoningai slepiamas nuo nepašvęstųjų. Kaip antai ant Kapitolijaus kalvos stovėjusiame Romos genijaus skyde buvęs įrašas „Vyrui ar moteriai“, reiškiantis Romą globojusio genijaus slepiamą lytį, kad jo nepaviliotų priešai“ (Veličkienė, 2008: 110). Aikštės taip pat turi savo *genius loci*, ypatumą, kurio kodą reikia įminti analizuojant ne tik aikštės formavimo aplinkybės, bet ir aplinkos architektūrinį kontekstą, praeities įvykius.

Nors aikščių architektūrai būdinga nuolatinė kaita, transformacijos, tačiau *genius loci* išlieka. Anot architekto Christiano Norbergo-Shulzo, „vietos struktūra nėra nei fiksuota, nei amžina. Paprastai vietos keičiasi, neretai sparčiai. Vis dėlto tai nereiškia, kad *genius loci* pasikeičia ar yra prarandamas <...>. Apsaugoti ir išsaugoti *genius loci* reiškia konkretizuoti jo buvimą vis naujesniuose istoriniuose kontekstuose. Taip pat galima tarti, kad vietos istorija turėtų būti jos savirealizacija“ (Norberg-Schulz 1980: 18). Almantas Samalavičius, cituodamas Camillo Sitte, pažymi, kad Sitte, kaip retas kuris jo amžininkų, suprato viešųjų erdvių simbolinę reikšmę ir vietą urbanistinio audinio sandaroje. Viešosios erdvės pirmiausia išreiškia tikrą miestietiško ir miesto kultūros pojūtį, nes pats miestas – istorinis bendruomeninis kūrinys, kuriame įsikūnija kolektyvinės vertybės ir žmonių bendru-

mas (Samalavičius 2013: 27). Anot Lefebvre'o, miestas – tai kolektyvinės kūrybos rezultatas, atsirandantis iš dviejų

susietų dimensijų – miesto formos (angl. *city*) ir miesto kultūros (angl. *urban*) (Lefebvre 1996: 103).

URBANISTINĖS APLINKOS ESTETIKA, MENINĖ RAIŠKA IR IDEOLOGIJA

Reprezentacijai svarbi urbanistinės aplinkos estetika. Apie aplinkos (aikštę supančios architektūrinės aplinkos, o platesne prasme – miesto) estetiką pradėta diskutuoti palyginti neseniai. Manararas Hammadas, vienas žymiausių erdvės semiotikos tyrėjų, erdvę apibūdina kaip tokią tuštumą, kurioje judame norėdami susitikti su kitais, pakeisti buvimo vietą, pasiekti trokštamą objektą (Hammad, 2006: 3). Arto Haapala žmogų supančią aplinką vertina konceptualiai. Nagrinėjant asmens santykį su aplinka, vieta arba erdvė, turinčios daugiau ar mažiau pastovių ypatybių, įgauna vis platesnę prasmę. Mes susikuriame sau vietą kultūrinėse pasaulio struktūrose, kur įvairūs ryšiai susipina su gana skirtingais objektais. Pasaulis – istoriškai struktūrintas organizmas, kuris suteikia objektams reikšmės ir vertės, o vieta – pasirinkimas tam tikrų kultūrinio reikšmingumo objektų, kurie svarbūs įvairiems žmonėms pagal jų veiksmus bei interesus, turinčius įtakos jų vertinimui ir sprendimui. Autoriaus teigimu, vieta ir laikas suponuoja tam tikrą kultūrinę struktūrą, garantuoja jos funkcionavimą ir turi įtakos kiekvienam asmeniui. Kartu kiekvienas žmogus, turėdamas savo sampratą apie pasaulį ir jo viziją, prisideda prie aplinkos, kultūros formavimo. Vadinasi, mes visi susieti į vieną didžiulę natūralią sistemą, universalių propor-

cijų ekosistemą, kurioje tarpusavyje sąveikauja įvairūs įvykiai ir reiškiniai (Haapala 1999: 253–264). Taikomosios estetikos mokslininkas Yrjōsas Sepänmaa teigia, kad aplinkos estetikos užduotis metakritine prasme yra teoriškai kontroliuoti aplinkos apibūdinimą, interpretaciją ir plėtrą. Jo teigimu, aplinkos estetika sukuria modelį, kaip aplinka priimama ir kaip ji veikia kaip estetinis objektas (Sepänmaa 1996). Arnoldas Berleant'as pabrėžė, kad žmonijos patirtį veikia istorinė ir kultūrinė aplinka, todėl galimybės estetiškiau tirti aplinką yra labai didelės ir reikšmingos. Aplinkos estetika atskleidžia žmonių įvertinimą, kuriems būdinga sensorinių ypatybių patirtis, ypatumus. Aplinkos patyrimas čia ne tik vizualus, jis apima visus sinestetinius sensorinius modalumus ir įtraukia žmogų į intensyvų jų suvokimą. Be to, normatyvinė dimensija, išiliedama į percepcinę sritį, pagrindžia aplinkos pozityvius ar negatyvius vertinimus. Taigi, pasak Berleant'o, aplinkos estetika tampa „aplinkos patirties ir tiesioginių bei esminių jos percepcinių ir kognityvių dimensijų vertės tyrimo objektu“ (Berleant 1997: 32). Daugelis aplinkos estetikos tyrinėtojų pabrėžia, kad aplinkos estetika turi įtakos kasdienei mūsų veiklai. Įvairios emocinės reakcijos į aplinkos estetiškas ypatybes, kaip pažymi Anli Ataovas, veikia mūsų erdvinį elgesį (Ataov 1998).

Stebėtojų reakcijos kyla pažįstant ir suvokiant aplinką. Pats pažinimo procesas ir protinis aktyvumas kinta vertinant. Kiekvienas žmogus unikalčiai vertina aplinką, ir jo individualios reakcijos yra veikiamos asmenybės emocinių būsenų, ketinimų ir sociokultūrinės patirties (Mulevičienė 2007: 165). Šios minėtų autorių pastabos aktualios vertinant aikščių savybes ir savijautą būnant jose.

Nagrinęjant objekto estetinę raišką, jos poveikį žmogui, yra svarbi galimybė apžvelgti objektą. Pavyzdžiui, pastato negalima apžvelgti iš vieno apžvalgos taško. Iš bet kurios stebėjimo vietos matysime tik pastato dalį, geriausiu atveju – du fasadus ar jų fragmentus. Dalis eksterjero ir visas interjeras liks nematomi. Norint įvertinti pastatą kaip architektūros kūrinį, reikia daugiau laiko skirti jam apžiūrėti ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus. Daugeliu atvejų aikštę galima apžvelgti iš vieno taško. Jis gali būti bet kurioje laisvoje aikštės vietoje. Taigi aikštę žvilgsniu aprėpiame iš karto. Tai reiškia, kad estetinis vertinimas artimesnis ne architektūrinio objekto (pastato), o kraštovaizdžio ar miestovaizdžio vertinimui. Apžvelgiant aikštę, bus matoma ir aikštės architektūrinė aplinka, kuri gali veikti suvokimą aktyviai arba pasyviai. Aktyviai veikianti architektūrinė aplinka tampa aikštės dalimi, t. y. aikštė ir jos aplinka suvokiama kaip visuma.

Anot Cliffo Moughtino, aikštė yra turbūt svarbiausias miesto struktūros estetinis elementas, tai ne tik reikšmingiausių visuomeninės ar religinės paskirties pastatų aplinka, bet ir skulptūrų, fontanų ar dekoratyvinio apšvietimo vieta (Moughtin 1999: 123). Aikštėse nuo seniausių laikų monumentalusis menas

naudojamas kaip efektyvi priemonė įtvirtinti laike ir erdvėje savo politines ir ideologines nuostatas meninėmis formomis. Monumentalioji skulptūra – tai skulptūra, skirta paveikti masinį žiūrovą, sustiprinti architektūrinių formų, erdvių ir aplinkos poveikį. Skulptūra, kaip politinės propagandos priemonė, yra įtaigi ir palyginti ilgalaikė, todėl toks informacijos apie įvykius, idėjas ar asmenis įamžinimo būdas buvo ir yra mėgstamas visų valdžių. Anot V. Petrušonio, „suvokejas monumento ideologinę programą dešifruoja stebėdamas ar prisimindamas monumentą. Socialinės komunikacijos plotmėje monumentą patogu aiškinti kaip „tekstą“, susidedantį iš „intekstų“, prasminiu požiūriu prisodrintų monumento – „teksto“ – dalių, susietų su kitais, išoriniais, tekstais – „metatekstais“ (terminai sąlyginiai). Intekstai nesunkiai vizualiai atskiriami arba atpažįstami remiantis bendrąja kolektyvine atmintimi. Monumentų metatekstai, kuriems atstovauja intekstai, – tai tropais išreikšti vaizdiniai, aktualiai (ar tariamai aktualiai) susiję su realiu gyvenimu. Tuose vaizdiniuose fiksuojamos *vaidmeninės situacijos*, kur tarp įvairių meniniame vaizde išreikštų subjektiškumų (asmenų, idėjų, simbolių ir pan.) yra nusistovėję vieno ar kito tipo santykiai. Santykiai vaidmeninėje situacijoje perteikiami per vyraujančią *vaidmeninę struktūrą*. Vaidmeninės struktūros gali būti skirstomos, pavyzdžiui, pagal tarp žmonių vyraujančių santykių tipus: bendradarbiavimas, atpildas, viešpatavimas, atsirbojimas (Mairono Rašo suskirstymas)“ (Petrušonis 2017a: 48–53). Ideologinio monumento formos pasirinkimas, skulptūra ar architektūrinė kompozicija priklauso nuo ži-

nios, kuria norima įamžinti asmenybę, įvykį ar idėją.

Pastaruoju metu meno ideologizavimo kritikai skiriama nemažai dėmesio, tai lemia ir aikščių architektūrą atsiskaitant ideologinių akcentų. Filosofas Gintautas Mažeikis teigia:

Meno deideologizavimas, dehumanizavimas, desubjekcija – tai reiškiniai, kuriais siekiama išlaisvinti skirtingų chronologijų ar įvykių erdvėlaikius, simbolinių konstrukcijų patirtis. Simbolinio (urbanistinio, meninio, komunikacinio) erdvėlaikio konfliktai ir dialogai, hegemonija ar alternatyvos skatina visuomenės patirties ir organizacijų, kurios ją įtvirtina, kritiką. Ideologizuota ir disciplinuota vidinė stebėjimo forma pirmiausia įtvirtinama politinės ideologijos, mokslo, kanoninio meno ir, galiausiai, kasdienybės organizuojančios socialinės inžinerijos. Thomas Mitchellas, pateikęs ikonografinę ideologijos kritiką, parodo, kad erdvėlaikį organizuoja didieji simboliai, ikonos, vaizdai. Jie išskleidžia tautos kelią, vado žygi, mūšio didingumą, pagal kuriuos žmonės pamatuoja savo gyvenimo įvykius (Mažeikis 2013: 149).

Anot Sharono Zukino, „bet kokios rūšies simbolių produkcija siekia įsitvirtinti centrinėje miesto dalyje – tai universali tendencija“ (Zukin, 1996: 43).

Vis dėlto statant monumentus, kuriais siekiama suaktyvinti atminties galias, galimas ir priešingas efektas. Paulo Connerton teigimu, statant svarbių įvykių memorialus, išpareigojimas atsiminti neatsiejamas nuo amnezijos baimės. Užmaršties grėsmė verčia statyti memorialus, tačiau tai paradoksaliai skatina užmarštį. Monumentalia paminkline forma įamžinti prisiminimai ir praeities įvykiai leidžia pasijusti įvykdžius pareigą (ir teisingumą) ir išsivaduoti nuo išpareigojimo atsiminti. Tai leidžia manipuluoti atmintimi, kadangi praeitis paminklais ir memorialais atmintyje įtvirtinama selektyviai: vienus įvykius skatina atminti, o kitus leidžia pamiršti (Connerton 2009: 29). Tai, kad modernėjančioje visuomenėje rekonstruojant aikštes vengiama statyti ideologinius akcentus, iliustruoja Skanderbego aikštės pavyzdys Tiranoje.

VIETOJE IŠVADŲ

2018 m. Europos prizų buvo įvertintas konkurse nugalėjęs Skanderbego aikštės renovavimo projektas (projektavimo biuras „51N4E“). Europos prizas yra skatinamasis ir skiriamas už Europos miestų viešųjų erdvių kūrimą, atkūrimą ir tobulinimą.

Skanderbego aikštė Tiranoje Albanijos kolektyvinėje atmintyje išliko kaip pagrindinė socialistinę diktatūrą reprezentavusi erdvė ir kartu simbolinis sostinės ir tautos centras. Sprendimas pa-

likti aikštės erdvę tuščią yra nulemtas strategijos, skirtos kovoti su ankstesne simbolika. Vanduo iš mažų grindinio fontanų tekėdamas žemyn grindiniu, kurio akmenys surinkti iš skirtingų Albanijos vietų, sukuria margą ir spalvingą tekstūrą – tarsi ryšį su Albanijos nacionaliniu identitetu. Visa erdvė yra be ideologinių akcentų. Tuščią 170 × 170 m aikštės erdvės kvadratą supa žalias želdinių perimetras, kuris veikia kaip filtras ir suteikia galimybę netrukdomai nau-

1 pav. Skanderbego aikštė Tiranoje, Albanijoje. Projektavo biuras „51N4E“ (Brukselis). Europos viešųjų erdvių apdovanojimo nuotrauka

doti aikštės plotą įvairioms socialinėms funkcijoms. Žaliosios zonos neformalumas išsilieja į aikštę ir padeda išardyti didelės erdvės monumentalumą, sukuria aikštėje kasdienę, nerūpestingą ir jaukią atmosferą.

Skanderbego aikštės rekonstravimo sėkmės pavyzdys parodo ir galimas aikščių rekonstravimo tendencijas, atsisakant ideologinių monumentų, teikiant pirm-

nybę ne vienybei ideologiniu-politiniu pagrindu, o socialinio artumo, bendradarbiavimo ir saviraiškos galimybei.

Skanderbego aikštės pavyzdys aktualus ir Lukiškių aikštės atveju, kai aikštės formavimą ir estetinę raišką bandoma nulemti priimant tam skirtą atskirą įstatymą ir kai dėl aikštėje turinčio atsirasti monumento (Vytis ar „Laisvės kalva“) jau kelinti metai vyksta teismai.

Literatūra

- Ataov Anli. 1998. Environmental Aesthetics. *Journal of Planning Literature* 13(2): 239–258.
- Berleant Arnold. 1997. *Living in the Landscape: Toward an aesthetics of Environment*. University Press of Kansas.
- Bergman Matos & Paavola Samio. 2014 (2003). *The comments dictionary. Peirce's Terms in His Own Words. New edition*. Edited by M. Bergman and S. Paavola. Published by Commens. 2014. Pasiekimas: <http://www.commens.org/dictionary> [žiūrėta 2018 10 15]
- Connerton Paul. 2009. *How Modernity Forgets*. Cambridge UP.
- Deleuze Gilles & Guattari Felix. 1991. *Qu' est-ce que la philosophie?* Les editions de minuit.
- Deleuze Gilles. 2004 (1968). *Difference and Repetition*, transl. Paul R. Patton. Continuum.
- Donskis Leonidas. 1996. *Tarp vaizduotės ir realybės*. Baltos lankos.
- Dumont Louis. 1983. *From Mandeville to Marx: The*

- Genesis and Triumph of Economic Ideology*. The University of Chicago Press.
- Eco Umberto. 2006. *Отсутствующая структура. Введение в семиологию*. Спб., Симпозиум.
- Greimas Algirdas Julius. 2011. Topologinės semiotikos linkui. Iš prancūzų k. vertė K. Nastopka. *Baltos lankos* 34: 144–173. Baltų lankų leidyba.
- Grunskis Tomas. 2000. Lukiškių aikštės estetinės transformacijos problema Europos miesto aikščių tradicijos diskurse. *Urbanistika ir architektūra* XXIV 3: 119–134.
- Haapala Arto. 1999. Aesthetics, Ethics, and Meaning of Place. XIVth International Congress of Aesthetics. Aesthetics as Philosophy. *Filozofski Vestnik* 20 (2), Filozofski institut ZRS SAZU: 253–264.
- Hall Stuart. 1997. *The Work of Representation in Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. The Open University: Milton Keynes. Prieiga per internetą: <http://www2.hawaii.edu/noenoe/hall1.pdf> [žiūrėta 2018 03 12]

- Hammad Mannar. 2006. *Lire l'espace, comprende l'architecture*, Limoges: PULIM.
- Jung Karl Gustav. 1994. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius: Taura.
- Lefebvre Henri. 1991. *The Production of Space*. Blackwell.
- Lefebvre Henri. 1996. *Writings on Cities: Henry Lefebvre*, E. Kofman (eds.). Continuum.
- Lefebvre Henri. 2004 (1970). *The Urban Revolution*. University of Minnesota Press.
- Lietuvos Respublikos Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymas. TAR, 2020-07-10, Nr. 15539.
- Lotman Juri. 2004. *Kultūros semiotika*. Straipsnių rinktinė. Baltos lankos.
- Mažeikis Gintautas. 2013. *Įsikitinimai: sąmoningumo metamorfozės*. Kitos knygos.
- Moughtin Cliff. 1999. *Urban Design: Streets and Square*. Burlington: Architectural Press.
- Mulevičienė Jolita. 2007. Asmuo ir vizualioji aplinka: estetinis sąveikos aspektas. *LOGOS* 51: 163–170.
- Norberg-Schulz Christian. 1980. *Genius Loci. Toward a Phenomenology of Architecture*. Rizzoli.
- Petrušonis Vytautas. 2017a. Nauja kultūros paveldo apsaugos koncepcija. *Paveldo brydės* 9–28. Savastis.
- Rubavičius Vytautas. 2005. Miesto tapatumas ir išskirtinumas globalizacijos sąlygomis. *Urbanistika ir architektūra* XXIX 4: 157–163.
- Samalavičius Almantas. 2013. Pinigai byloja garsiau už demokratiją. Interviu su matematiku, fiziku, urbanistu N. Salingaros, kalbasi A. Samalavičius, *Kultūros barai* 5.
- Sepänmaa Yrjö. 1986. *The Beauty of Environment: A General Model of Environmental Aesthetics*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Veličkienė Aleksandra Teresė. 2008. *Antikos mitologijos žinytas*. Vilnius: Šviesa.
- Žižek Slavoj. 2001. *The Sublime Object of Ideology*. London & New York: Verso.
- Zukin Sharon. 1996. Space and symbols in an age of decline. A. King (ed.). *Re-presenting the city: ethnicity, capital and culture in the 21st century metropolis*. New York University Press: 43–59.
- Топоров Владимир. 1995. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*. Избранное. Прогресс.

Nuorodos

- ¹ Vykęs – sėkmingas, geras, tinkamas, pasižymintis geromis savybėmis (lietuviuzodynas.lt, n. d.).